

kiválasztottságtudatnak, a messianisztikus nemzeti szerepvállalásnak az említése, amelyek – mondja Szvák – nehézségek nélkül mentődtek át a szovjet időszak világforradalmi küldetéstudatába. Az ázsiai vagy európai kérdés aspektusából is érdekes, hogy Szvák egy 1990-es interjúbán azt fogalmazza meg: az újjászerveződő orosz nacionalizmus nem egyszerűen a szovjet diktatúra ellenhatása, hanem a polgári jogállam elutasítása, a monarchikus jellegű, rendpárti fordulat lehetősége is. 1998-ban nyilatkozta: „Az orosz társadalomban óriási az igény a rend iránt. [...] Ha az a kérdés, hogy elkerülhetetlen-e a diktatúra vagy sem, akkor én azt választom, hogy nem. [...] Választani csak aközött lehet, hogy ez az abszolutizmus despotikus vagy felvilágosult legyen-e.” És végül e témában álljon itt egy 2013-as, meglehetősen optimista prófécia az orosz–magyar kap-

csolatokról: Oroszország „...a »közös ázsiai identitás« alapján sosem lesz aranytojáást tojó üzleti partnerünk. [...] (Neo)horthystákkal sem fognak sohasem parolázni.”

Az interjúk kötetbe gyűjtése nem mondható telitalálatnak. Az egyes beszélgetések a maguk idején lehetnek bármilyen jók, informatívak, mivel a tematika sok eleme állandó, a sok év darabjai jelentős tartalmi, sőt sokszor szövegszerű átfedést mutatnak. Ha néhány jelentősebb interjú, amelyekkel lényegében a mostani mű szinte minden fontos gondolata prezentálható, és Szvák rövidebb dolgozatai, cikkei közül áll össze egy kötet, az olvasó és az ünnepezt is jobban járt volna.

Szvák Gyula: „Nem lelkendezhetek főállásban”. Beszélgetések Oroszországról. Szerkesztette **Gyöni Gábor**. Budapest, 2018, Gondolat Kiadó. 220 oldal, 2500 forint.

115

Radics

Radics Viktória

Szappanocska

Jók ezek a novellák, nagyon jók, Bán Zsófia az elsők között van a tárca, a novella meg az esszé műfajában, és ha szabad fokozni: akkor a legjobb, amikor ezeket a műfajokat keveri, csipetnyi tanulmánnyal megbolondítja, amikor a művészeteket is végigíti, képeket (reprókat) illeszt a szövegbe, és festményekről, fotográfiákról, zenéről, filmekről beszél. A tanulmány-, esszé- és novellásköttei is összetartoznak, simán együtt olvashatók, ami azt jelenti, hogy stúdium, gondolkodás és rögtönzés,

a nyelvvel és a képekkel való játék, a nyelv eszközként és célként való használata szerencsésen összeférnek nála. Ezt a *passzázst* jelentős esztétikai, kulturális (és irodalmi) eseménynek tartom, de a bekezdés eleji fokozás azzal a feltétellel érvényes, ha a bonyolultságot előnyben részesítjük az egyszerűséggel szemben.

Szofisztikáltak ezek a novellák, befogadásuk akadályozott, többször vissza kell térni egy-egy mondatra, újraolvasni a darabot, ami a mai automatikus információnyelés korá-

ban a művészet szempontjából előny. Vállalnunk kell, hogy szükségünk van erre a médiumra, a művészetre, és megéri a fáradságot. A szövegek becsalogatnak a kommunikációs aktusba, mert mindazonáltal nem túlbonyolítottak, ellenben precízen kidolgozottak és rendezettek. Az intuíció szeszélyeit a tudatosság átfésüli (Bán Zsófia az inkább kihúzó, mint hozzátoldó írók közé tartozik), és az alkati szerénység nem enged a szövegtérbe harsány nyelvi vagy képi effektusokat, ámbár amiként az arrogancia, úgy a simulékonyság és az esztétizálás sem jellemzi ezt a prózaírói alkatot. Bán Zsófia nem szépít, óvakodik a súlyos eufemizmusoktól, ez eldöntött dolog nála, és az új kötetben a kedélyeskedés is elmarad, ami az *Esti iskolában* nyomokban még jelen volt. Egy fegyelmezett személyiség ír könnyű kézzel nehéz dolgokról, amelyeket elszenvedett, vagy empatikusan átérzi őket, és a sajátjának veszi. Ebből a kötetből érzelmileg nyitottnak érzékelem őt.

Nem intellektuális problémák ezek a nehéz ügyek, hanem egyszer csak megtörténnek velünk, az élet hozza őket, és nincs recept a megoldásukra. Az egyetemi docens, a szexmunkás, a művész, a gyerek, a néni, a villanyszerelő, a masszőrnő demokratikusan tanácsstalanok. Az élet titkai nyilvánulnak meg minden egyes privát problémánkban, nem egyszer sötét színekben, néha mulatságosan, és nincs az a vallási, esztétikai, társadalmi szemlélet, mely feloldaná őket; az igazságtalanságok, bajok alapvetően metafizikai jellegűek, bár a társadalmi egyenlőtlenség jócskán megfejezi őket.

Olyanok ezek a „nehéz dolgok”, mint a szappanba öntött beton Eper-

jesi Ágnes installációján. Egy autista fiú mindennap a kezében szorongat, váj, kapar egy-egy szappant – ez az ő vágya, akarata, intuíciója, ennek a kényszerselekedetnek nincs intellektuális magyarázata, csak művészileg lehetséges kihozni belőle valamit. Eperjesi Ágnes a *D. 365 napja* című alkotásában egy Dávid nevű beteg fiatalember szappanjainak kaparásait megtisztította, és betont öntött a hasadékokba, lyukakba, majd a még mindig illatozó szappanokat sorjában kirakta egy nagy betonlap asztalra. Bán Zsófia írt erről, ehhez egy novellát, a kötet innét kapta a címét: *Szabad lélegezni!* A novella olyan remek lett, mint a képzőművészeti alkotás, noha az alapozó történet teljesen megváltozott, az író csak a struktúráját őrizte meg, de azt nagyon. A novellában kidomborodik az, ami az installációban nem jut kifejezésre, mert ehhez szavak kellenek: az anyaság. A novellában az anyai szeretet támogatja meg a „szappanocskát” (én így neveztem gyerekkoromban egy játékomat), az anya a szívével megérti autista gyerekének egész bonyolult, zárt pszichéjét, és mindent megtesz a bolond szappanvágy kielégítéséért. Az író nő nagyon szegény családba, falusi közegbe helyezi a „cselekményt”, és ezáltal annál mélyebbre tud menni mind a beteg gyerek, mind az anyja ábrázolásában. A novella egyébként az inspirációt jelentő installáció nélkül is követhető, autonóm mű, s ezzel együtt a művészi együttműködés szép példája. (A kötet borítóján is Eperjesi kiállításának egy részlete látható.) A szövegnek van szociológiai, lélektani és metafizikai dimenziója is, ez utóbbi a betegség képében kerül napvilágra, mint A *Voyager-*

aranylemez című novellában is, mely a kötet második legerősebb darabja, és a *Mint a fák* címűben, de másutt is ez az originális írói megfigyelés vagy intuício sűríti be a szöveget: a betegség mint metafizikum (nem metafora), vagyis metafizikai bal- eset, baj, föltárult seb, amin nem lehet segíteni, hanem ami nekünk, a még valamivel épebbeken segít, ha törődünk vele, s tükröződünk benne.

A női és anyai törődés, gondoskodás (és töredelem) elmélyült, bár kritikai szavakkal nehezen körülírható felfogása, illetve egyfajta női tudás kerül helyre ezekben a novellákban. Szó se róla, a taszító asszony, a rettenetes nőszemély is megjelenik a novellákban, a feminitás idealizációjának semmi jele. A női bölcsesség diszkrét, hivalkodás és a „nőiesség” köz- helyes stílusjegyeinek vagy tartalmi elemeinek a fitogtatása nélkül kerül színre. Alighanem csak így lehet jó női irodalmat csinálni: ha nem erőltetjük, ha a női tudás (ez a könyv meggyőzött meglétéről) magától itatja át a szöveget, és ha a nőiség többoldalú, elfogulatlan ábrázolása sikerül. Ha a női érzelmi bölcsesség visszája, a tudatlanság, a giccsesség, a behódolás, a kiszolgáltatottság is megjelenik – ez most számos novel- lában megtörténik, mint például a *Victoria's Secret*-ben és a *Dögluk*-ban.

Bán Zsófia szellemiségében erős társadalomkritikai attitűd is van, de nem engedi meg, hogy a prózájában ez tendenciává, „előre megfontolt szándékká” váljék. E téren sem tűr meg blikkfangosságot, poentírozást, nem kívánja „eladni” a prózáját, ha- nem, mint jeleztem, „nehezíti” a ha- tást, eltéríti a jelentésformálódást a csattanó lehetséges gócpontjaitól, mert másként, „halkan” gondol-

kodik, és ezt a perszonális mássá- got a prózaírásban realizálja is. A „minden másként van és másként történik, mint ahogy gondolnánk vagy képzelnénk”-féle szemlélet élő példája a *Szinte jó* című novella, amelyben egy múlt századi párizsi különcöt és egy elég átlagos mai pesti férfigurát, két munkást hoz össze, és a szövegalakulás során az, ami bizarr, megmutatja univerzális ábrázatát. De mi az, hogy „átlagos”? Bán Zsófia szegényábrázolása azért jó, mert nincs olyan, hogy „szegény” – mintha valahol mindannyian azok lennénk, ki anyagilag, ki szellemi- leg, ki agyilag. A sajnos elég karak- terisztikus magyar vircsaft bemu- tatása persze közel áll hozzánk, a brutalitás nyelvileg is megjelenik (mértékkel), a magyar közeg egye- nest vulgárisnak mondható, de itt is érik meglepetések az edzett olva- sót, nem hittem el például azt, ami a *Delfinshow* című tárca témája, és amikor utánanézttem a neten, tény- valónak bizonyult. (Ez nem magyar specialitás, de ahogy a szöveg meg- toldja, az már igen.)

A magyarországi helyzet pocsék- ságát nem ordítja a fülünkbe ez a próza, hanem csak suttogja, és így közelebb, testközelben érezzük ma- gunkhoz a hazánkat ebben az álla- potában, amilyenben tegnap volt, mert ma már még rosszabb. A *Nap aktív vidéke* a konténerekbe zárt menekültekről és magyar fogadtatá- sukról szól, *Az elvackolódás módjai* a mindennapi magyar xenofóbiáról, a *Torta* meg az *Ida* a ránk száradt történelmi vérről, és mint mondtam, képbe kerül a magyar vidék, a sze- gények meg a gazdagok is, és a kö- zéposztály, akik könyveket olvasunk és konferenciákra járunk. Ha össze-

olvasnám ezt a könyvet a többi kötet novelláival és esszéivel, tágulna a társadalmi panoráma – azonban rögtön szögezzük le, hogy Bán Zsófia nem realista író.

Nem mimetikus, nem az ő írói dolga a valóságábrázolás, a realisztikusabb részletek is átcsúsznak szürreálba, elmozdulnak a karikírozott groteszk felé. Ezek az elmozdulások, eltérések, amelyek a nagyszerű hasonlatokban is megjelennek, de sose válnak végletessé, és nem vezetnek át egy fantasztikus világba, ezek alkotják szerintem ennek a prózának a lényegét. Ezekhez a trükkökhöz szükséges a legnagyobb finomság és elszántság együttese, pont úgy, ahogy a *Kocsonyadolog* és a *Rohanunk a f***ba!* kislánykája billen meg. A megrendülés pillanatai ezek, kiköppenünk a régi kerékvágásból, vagy kihúzzák a talpunk alól a szőnyeget. A „meglepetés” a novella mint olyan poétikai jegye, Bán Zsófiánál azonban különleges írói technikával, akárha mozsárban megtörve, szétszórta, darabosan és reflektáltan kapjuk meg a megrendülésadagunkat, ami elgondolkodtat anélkül, hogy érzelmileg érintetlenül hagyna. Szép példa erre a *Mint a fák betegségábrázolása*. Örvénylést is elő tud idézni ez a mozsártechnika, mint a *Helyszínelés* esetében.

Az ellentétek, a képek és szövegek, az idő és tér távoli pontjai közti interferenciák jelentésviharzást okozhatnak, az *Hôtel de l'Univers* című, csak a fényképekkel együtt működő novellában az én olvasatomban megnyílik egy transzcendens átjáró az időn keresztül, és az író eléri azt, hogy a közölt százéves, kopott fekete-fehér fotográfiákból a szemek ránk süssenek és mondjanak vala-

mit. A *Voyager-aranylemez*ben kép nélkül is létrejön hasonló megelevenítő hatás, téridőátmetszés, pedig ebben a két novellában semmi szürreál nincs, mi több, konkrét faktuális elemekkel dolgozik a szerző, akinek a kombinatorikus készségét (ami játék) dicséret illeti.

Jó humora is van, nem nagy, kis humor, ami ironikusan gyűrűzik itt is, ott is, olykor kicsattan, mint a *Döglukban* vagy az *Oroszlánt fürdítő férfiben*, és a szellemesség a formaképzésre is jellemző – ezekből a kvalitásokból meg a játékoságból származnak a formakísérletek, ennek köszönhető, hogy esszé, tárca, novella és tanulmány érintkeznek és átnyúlnak egymásba. A kérdés mint hangoltság is olyan minőség Bán Zsófiánál (és okosak a kérdések), ami kutatásra és kreálásra sarkall. Csupa kérdés az *Hôtel de l'Univers* meg a legtöbb darab; az író sem tudja a megfejtést, ami rámarad az olvasóra. A kérdések olykor viccek: „miért kell mindenkinek magának öngyilkosnak lennie, dohogott Pepe, hol van az kőbe vésve, miért ne kérhetnénk meg valamelyik barátunkat (barátnőnket)”.

Felfedezések is vannak a könyvben, mert persze ez az írás indítéka, így az említett installáció és más festmények, fotográfiák, ábrák, illatok felfedezése, Budapest zugainak, Zürichnek és más városoknak, egyáltalán az embereknek a felfedezése, vagy épp az engem megneveltető kocsonyáé. Így szól a *Kocsonyadolog* zárata (amelyben egy kislány remeg, mint a kocsonya): „És persze az is van, hogy most akkor kell-e bele fokhagyma vagy nem kell, de a kocsonya alapvetően a túlélés, a megmenekülés, a szerencsés kimenetel,

a boldogan élnek, míg meg nem haltak, de legalábbis éltek, és csak aztán haltak meg. // És hát kell bele fokhagyma.” Ez is nevezhető „női bölcsességnek”, amire hál’ istennek sok példa van a novellákban. Kerülöm a „nőirodalom” fogalmát, de ha használnám, hozzáfűzném, hogy immár eljutott a humorosan önironikus, pátosz- és tendenciamentes, szabad fázisába.

Ebben a könyvben a betegek és a történelmi sérültek szenvedése is pátosz nélkül kerül az olvasó elé, a megrendülés pedig reflexív. Mi történt Anci nénivel fiatalkorában a lágerben, melyik lágerben, és ezt hogy meséljük el a gyerekeknek? (*Torta*). Mit tud egy alig beszélő értelmi fogyatékos (*Lehet lélegezni!*, *A Voyager-aranylemez*)? Milyen karakterek ezek a honi úrgazdagok (*Delfinshow*, *Az elvackolódás módjai*)? Mi történik a prostituáltakkal, és mi megy végbe bennük (*Victoria’s Secret*)? Hogyan történik meg a migránssá válás (*A Nap aktív vidéke*)? Sorolhatnám sokáig. Lehetséges-e felkészülni a halálra (*Mint a fák*)?

Én nem tettem volna felkiáltójelet sem a könyv, sem a címadó novella címe után. Az, hogy *lehet lélegezni*, nem felszólítás, nem is öröm, talán csak megkönnyebbülés (lehetne). A novellák mentesek minden (el)utasító vagy hitbuzgalmi attitűdtől, nincs olyan élük, ami bármire felszólítana, nincsenek bennük kitörő szenvedélyek, nagy érzelmek (csak jelek, kis epizódok utalnak rájuk visszafogottan), a csöndben fortyognak a súlyos dolgok, és kis jelek árulkodnak a nagy eseményekről.

A *Voyager-aranylemez* miniatűr kópiája a jelekkel és ábrákkal lehetne a könyv emblémája. A már többször említett női okosság is ilyen piciny mozzanatokban nyilvánul meg, mint amivel a könyv zárul: „Lenéz, észreveszi, hogy a fájó térdénél leszaladt egy szem a harisnyáján, benyálazza a mutatóujját, és a szaladás irányába keni. Semmi értelme, gondolja, otthon majd úgymé kidobja.”

Visszatérek a könyv borítójára (Pintér József tervezte). Elsőre egyáltalán nem láttam szépnek, azonban amikor elolvastam a szappanos novellát, eszembe jutott a saját gyerekkori játékomból, majd a neten utánanézttem Eperjesi Ágnes installációjának, és nagyot fordult a véleményem. A betonnal töltött szappanokban van valami irritáló, a két anyag összeférhetetlen. Látszanak a szappanokban D., illetve Robika kaparásai, a körömök vésetei, az ujjbegy vájatai, pöckölései; kezdetleges, eldobható kis kreációk ezek, az ősemberek pattintott köveihez hasonlítanak. A beton pedig csúf. Nincs is színe, a tapintása kellemetlen. A szappan anyaga se valami nemes. Faggyú, zsír, olaj, lúg. A kiállítótermeket állítólag orrfacsaró, édeskés pipereszag töltötte be. Be kell fogadni és feldolgozni ezeket az esztétikai, érzéki kvalitásokat, sorskivonatokat, ha érteni akarjuk a világot, egymást és az irodalmat, amint megtalálja a helyét a művészeteken belül.